

Fonetyka

Jest to dział nauki o języku zajmujący się badaniem procesu powstawania głosu oraz opisem i klasyfikacją głosek.

Czym są narządy mowy?

To narządy, dzięki którym możemy mówić. Które narządy są narządami mowy? Przede wszystkim:

- płuca z tchawicą,
- krtań z więzadłami głosowymi,
- jama gardłowa,
- jama nosowa,
- jama ustna z językiem, zębami, dziąsłami, podniebieniem twardym i miękkim oraz wargami.

W jaki sposób wykorzystujemy narządy mowy?

Wymawiamy dźwięki, układamy je w sylaby i zdania, po prostu porozumiewamy się.

Głoska

jest to najmniejsza, dająca się wyodrębnić słuchowo część wymówionego wyrazu, która nie ma własnego znaczenia (poza wypadkami, kiedy jedna głoska stanowi wyraz, np. *a, i, w, z, o*).

Wśród głosek wyróżniamy:

samogłoski

(głoski mogące samodzielnie tworzyć sylaby; jest ich 8). Wszystkie samogłoski są dźwięczne.

W języku polskim samogłoski są jedynymi głoskami, które są sylabotwórcze (**bez samogłoski nie ma sylaby**).

Wyróżniamy samogłoski:

- **ustne:** *a, e, i, o, u, y*
- **nosowe:** *ą, ę*

spółgłoski

(głoski niemogące samodzielnie tworzyć sylaby)

- **ustne:** *b, c, ć, d, f, g, h, k, l, ł, p, r, s, ś, t, w, z, ź, ż*
- **nosowe:** *m, m', n, n', ń*

Samogłoski wymawiamy przy dość dużym rozwarciu ust, są więc głoskami otwartymi, a przy wymawianiu spółgłosek stopień zbliżenia narządów mowy bywa znaczny.

Głoski powstają dzięki pracy narządów mowy na skutek modyfikowania strumienia powietrza wydychanego z płuc.

Głosek jest więcej niż liter. Często łączymy kilka liter, by oznaczyć jedną głoskę, np. *cz, sz, rz, dz, dź, dż* (to tzw. **dwuznaki** – każde dwie litery oznaczają wspólnie tylko jeden dźwięk).

Zapamiętaj!

Głoska to pojedynczy dźwięk mowy, najmniejsza mówiona i słyszalna część, np. w wyrazie mapa są 4 głoski: m-a-p-a.

Głoska a litera

Liczba głosek i liter w jednym wyrazie często jest inna.

- Albo liter i głosek jest tyle samo, np. egzamin (7 głosek i 7 liter),
- albo liter jest więcej, np. chrzan (4 głoski i 6 liter).

Nie może być odwrotnie – mniej liter niż głosek!

Zwróć uwagę!

- **1 głoska = 1 litera**, np. w wyrazie *zupa*:
głoska **z** oznaczona jest literą *z*, głoska **u** – literą *u*, głoska **p** – literą *p*, głoska **a** – literą *a*.
Wyraz *zupa* składa się więc z 4 głosek i 4 liter.
- **1 głoska = 2 litery**, np. w wyrazie *dzwon*:
głoska **dz** oznaczona jest 2 literami: *d* oraz *z*, głoska **w** – literą *w*, głoska **o** – literą *o*, głoska **n** – literą *n*.
Wyraz *dzwon* składa się z 4 głosek i 5 liter.
- **1 głoska = 3 litery**, np. *dziura*:
głoska **dzi** jest oznaczona 3 literami: *d*, *z*, *i*, głoska **u** – literą *u*, głoska **r** literą *r*, głoska **a** – literą *a*.
Wyraz *dziura* składa się z 4 głosek i 6 liter.

Litera

jest to graficzny (pisany) znak głoski; najmniejsza część wyrazu napisanego.

Pamiętaj!!!

- Litery – służą do zapisywania głosek.
- Litera to nie to samo co głoska!
- Liczba głosek i liter w tym samym wyrazie jest często inna, np.
wyraz *ciocia* 6 liter, bo: c – i – o – c – i – a, ale tylko 4 głoski, bo: ci – o – ci – a
wyraz *deszcz* 6 liter, bo: d – e – s – z – c – z, ale tylko 4 głoski, bo: d – e – sz – cz

Pamiętaj o dwuznakach!

Dwuznak to dwie połączone litery, tworzące jeden dźwięk, np. cz, sz, rz, dz, dź, dż, ch.

Alfabet

to zespół liter oznaczających dźwięki danego języka ułożonych zawsze w takim samym porządku.

Polski alfabet ma **32 litery** (a, ą, b, c, ć, d, e, ę, f, g, h, i, j, k, l, ł, m, n, ó, o, ó, p, r, s, ś, t, u, w, y, z, ź, ż).

Znaki diakrytyczne

są to znaki graficzne używane w systemach pisma, umieszczane nad lub pod literą, zmieniające artykulację tej litery i tworzące przez to nową literę.

W języku polskim jest **9 liter** tworzonych za pomocą znaków diakrytycznych: *ą, ć, ę, ł, ń, ó, ś, ź, ż*.

Sylaba (zgłoska)

część wyrazu (zawsze wymawiana nieprzerwanym strumieniem powietrza), która zawiera tylko samogłoskę lub samogłoskę z grupą spółgłosek, np. *a-larm, cio-cia*.

Sylaby otwarte – sylaby, które kończą się samogłoską, np.
Mo-ni-ka, ma-ma, szko-ła.

Sylaby zamknięte – sylaby, które kończą się spółgłoską, np.
biz-nes-men, siew-nik, bar-man.

Sylaby mogą być jednoliterowe, wieloliterowe, tu reguły gry wyznaczają samogłoski.

- *oaza o-a-za*
- *matematyka ma-te-ma-ty-ka*
- *dom dom* (wyraz jednosylabowy)
- *panna pan-na*
- *rzeczpospolita rzecz-pos-po-li-ta*

Litera *i* może pełnić różne funkcje.

- Może być znakiem graficznym głoski, np. *Ikar, igła* – występuje wówczas zawsze przed spółgłoską.
- Może być znakiem graficznym głoski *i* oraz zmiękczeniem poprzedzającej ją spółgłoski, np. *kochanymi, domami* – występuje wówczas na końcu wyrazu.
- Może być wyłącznie znakiem miękkości poprzedzającej ją spółgłoski, np. *cień, dzień, miasto, wioska* – występuje wówczas zawsze przed samogłoską.

Podział głosek

Głoski	Cechy charakterystyczne:
samogłoski – a, ą, e, ę, i, o, u, y	<ul style="list-style-type: none"> • wszystkie samogłoski są dźwięczne! • mamy dwie samogłoski nosowe: <i>a, ę</i>; pozostałe są ustne
spółgłoski – wszystkie pozostałe głoski	Głoski dzielimy, biorąc pod uwagę 5 kryteriów: udział wiązań głosowych dźwięczne b, b', d, d', g, g', h, h', dz, dź, dż, j, l, l', ł, m, m', n, n', w, w', r, z, ż, ź, bezdźwięczne c, ć, cz, ch, ch', f, f', k, k', p, p', t, s, ś, sz. Uwaga! Niektóre głoski dźwięczne mają swój bezdźwięczny odpowiednik: <i>b : p, w : f, d : t, z : s, g : k</i> itd. udział środkowej części języka miękkie (środkowa część języka dotyka podniebienia twardego) p', b', f', w', ś, ź, ć, ch', dź, m', n', l', j, k', g' twarde (środkowa część języka spoczywa na dnie jamy ustnej). Większość spółgłosek w języku polskim to głoski twarde. p, b, f, w, s, z, c, ch, dz, n, m, l, ł, k, g, t, d, sz, ż, cz, dż, r udział podniebienia miękkiego nosowe (powietrze przepływa częściowo przez jamę ustną, częściowo przez jamę nosową).

	<p>samogłoski – a, ę spółgłoski – m, m', n, n', ń ustne (powietrza przepływa tylko przez jamę ustną). Są to wszystkie pozostałe głoski.</p> <p>miejsce artykulacji wargowe wargowo-zębowe przedniojęzykowe środkowojęzykowe tylnojęzykowe</p> <p>stopień zwarcia narządów mowy zwarte szczelinowe zwarło-szczelinowe półotwarte</p>
--	--

Upodobnienia i uproszczenia

Do upodobnień, czyli przekształceń postaci fonetycznej wyrazów, dochodzi pod wpływem sąsiedztwa głosek.

Jeśli podczas wymowy stykają się ze sobą dwie spółgłoski – bezdźwięczna i dźwięczna, jedna z nich upodabnia się do drugiej (traci lub zyskuje dźwięczność).

Najważniejsze rodzaje upodobnień

I. upodobnienia pod względem dźwięczności:

- **udźwięcznienia** – głoska bezdźwięczna pod wpływem sąsiedztwa dźwięcznej udźwięcznia się, np. prośba (wymawiamy: [proźba])
- **ubezdźwięcznienia** – głoska dźwięczna pod wpływem bezdźwięcznej ubezdźwięcznia się, np. krzyk (wymawiamy: [kszyk])
- **ubezdźwięcznienia na końcu wyrazu** – utrata dźwięczności w wygłosie, np. stóg (czytamy: [stók])

II. upodobnienia pod względem miejsca artykulacji

występują, gdy w danym wyrazie sąsiadują ze sobą dwie spółgłoski i każda z nich ma inne miejsce artykulacji. Wtedy jedna zazwyczaj upodabnia się w tym zakresie do drugiej, np. (zdziwić, szesać).

Upodobnienia pod względem dźwięczności

Upodobnienia jest to zjawisko polegające na przekształceniu postaci fonetycznej wyrazu pod wpływem sąsiedztwa głosek.

Ubezdźwięcznienia

- **Ubezdźwięcznienie postępowe**

Wyraz przemiana piszemy przez rz, ale wymawiamy [pszemiana]. Zamiast dźwięcznego rz słychać

bezdźwięczne sz. Spółgłoska rz podczas wymowy traci swą dźwięczność. Obie głoski upodobniają się do siebie pod względem dźwięczności. W tym przypadku jest to ubezdźwięcznienie postępowe. Dlaczego? Ponieważ przebiega w tym samym kierunku co cały wyraz. Zwróć uwagę na poniższe przykłady. Pierwsze głoski wymawiamy bezdźwięcznie (k, p, t) i one to powodują ubezdźwięcznienie następujących po nich dźwięcznych spółgłosek.

piszemy: mówimy:

krzak [kszak] (ubezdźwięcznienie postępowe)

trzeba [tszeba] (ubezdźwięcznienie postępowe)

krzyk [kszyk] (ubezdźwięcznienie postępowe)

przyjęcie [tszcina] (ubezdźwięcznienie postępowe)

- **Ubezdźwięcznienie wsteczne**

W wyrazie *ławka* *w* traci dźwięczność pod wpływem bezdźwięcznego *k*.

Skojarz kierunek upodobnienia *k* wpływa na *w*, *ławka* mówimy: [łafka]. Jest to upodobnienie wsteczne. Dlaczego?

Przebiega w kierunku odwrotnym niż cały wyraz, jakby „do tyłu”.

piszemy: mówimy:

babka [bapka] (ubezdźwięcznienie wsteczne)

trawka [trafka] (ubezdźwięcznienie wsteczne)

krówka [krófką] (ubezdźwięcznienie wsteczne)

- **ubezdźwięcznienia na końcu wyrazu**

W języku polskim większość spółgłosek dźwięcznych na końcu wyrazu traci dźwięczność, np.

miód wymawiamy jako [miót],

chleb jako [chlep].

Jak nazywa się to zjawisko? Jest to ubezdźwięcznienie w wygłosie. Wygłos to po prostu koniec wyrazu.

Udźwięcznienia

Słowo *prośba* brzmi jak *groźba*, bo sąsiedztwo dźwięcznego *b* udźwięcznia nam poprzednią bezdźwięczną spółgłoskę *ś*.

Taki proces może zachodzić wewnątrz wyrazu albo – na granicy dwóch wyrazów.

piszemy: **mówimy:**

brat Olka [brad Olka] (udźwięcznienie wsteczne)

las o zmroku [laz o zmroku] (udźwięcznienie wsteczne)

plac robót [pladz robót] (udźwięcznienie wsteczne)

Uwaga!

Wszystkie upodobnienia międzywyrazowe są wsteczne w przeciwieństwie do upodobnień wewnątrzwyrazowych. Te mogą być i takie, i takie.

Jak wskazać i nazwać rodzaje upodobnień

- Najpierw należy ustalić, jakiego typu zachodzi upodobnienie – czy będzie to udźwięcznienie (głoskę bezdźwięczną wymawiasz dźwięcznie pod wpływem sąsiadującej z nią dźwięcznej głoski), czy też ubezdźwięcznienie (czyli głoska dźwięczna traci swą dźwięczność pod wpływem sąsiedniej, bezdźwięcznej głoski).
- Następnie trzeba sprawdzić, w którą stronę działa upodobnienie – czy jest wsteczne, czy postępowe. Najlepiej narysuj sobie strzałkę, która głoska działa na którą – wtedy bez problemu ustalisz kierunek

upodobnienia, np. w wyrazie kłódka: bezdźwięczne k działa na dźwięczne d i upodabnia je do siebie – dlatego wymawiamy je jako bezdźwięczne t [kłótka].

- Pamiętaj, że w języku polskim zachodzi jeszcze jeden typ ubezdźwięcznienia – utrata dźwięczności spółgłoski na końcu wyrazu. To zjawisko nazywamy ubezdźwięcznieniem w wygłosie.
- Musisz wiedzieć, że upodobnienia mogą zachodzić nie tylko w jednym wyrazie (to upodobnienia wewnątrzwyrazowe) ale i między dwoma wyrazami (upodobnienia międzywyrazowe) – bierzesz wtedy pod uwagę ostatnią spółgłoskę pierwszego wyrazu i pierwszą spółgłoskę drugiego wyrazu.

Przykłady:

- **posiedź chwilkę** – wymawiamy [posieć chfilkę] – zachodzą tu dwa upodobnienia:
- ubezdźwięcznienie międzywyrazowe wsteczne (dźwięczne **dź** pod wpływem bezdźwięcznego **ch** z następnego wyrazu wymawiamy jako bezdźwięczne **ć**)
- ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe (dźwięczne **w** pod wpływem bezdźwięcznego **ch** wymawiamy jako bezdźwięczne **f**),
- **trzask** – wymawiamy [tżask] – ubezdźwięcznienie wewnątrzwyrazowe postępowe (dźwięczne **rz** pod wpływem bezdźwięcznego **t** wymawiamy jako bezdźwięczne **sz**),
- **prośba** – wymawiamy [proźba] – udźwięcznienie wewnątrzwyrazowe wsteczne (bezdźwięczne **ś** pod wpływem dźwięcznego **b** wymawiamy jako dźwięczne **ź**),
- **chleb** – wymawiamy [chlep] – ubezdźwięcznienie w wygłosie (dźwięczne **b** na końcu wyrazu wymawiamy jak bezdźwięczne **p**).

Akcent wyrazowy

– wyróżnienie jednej z sylab w wyrazie poprzez mocniejsze jej wymówienie.

W języku polskim akcent pada zazwyczaj na **przedostatnią sylabę** (akcent paroksytoniczny):

- **gim** – bus,
- eg – **za** – min
- gim – naz – **jal** – ny,
- **suk** – ces,
- szko – ła po – nad – gim – naz – jal – na,
- re – a – li – zac – ja ma – rzeń.

Wyjątkami od tej reguły są:

Niektóre wyrazy obcego pochodzenia zakończone na **-yka**, **-ika**, w których akcent pada na trzecią sylabę od końca, np.

- ma – te – **ma** – ty – ka,
- bo – **ta** – ni – ka,
- dy – plo – **ma** – ty – ka

Liczebniki od 400 do 900 zakończone na **-set**, **-sta**, w których akcent pada na trzecią sylabę od końca, np.

- **czte** – rys – ta,
- **o** – siem – set,
- **dzie** – więć – set.

Formy 1. i 2. osoby liczby mnogiej czasu przeszłego czasowników trybu orzekającego, w których akcent pada na trzecią sylabę od końca np.

- o – bej – **rze** – liś – my,
- prze – czy – **ta** – liś – my,
- do – pin – go – **wa** – liś – cie.

Formy 1., 2. i 3. osoby liczby pojedynczej i 3. osoby liczby mnogiej trybu przypuszczającego, w których akcent pada na trzecią sylabę od końca, np.

- *o – po – **wie** – dział – byś*,
- *pod – su – mo – **wa** – li – by*.

Formy 1. i 2. osoby liczby mnogiej trybu przypuszczającego, w których akcent pada na czwartą sylabę od końca, np.

- *wę – dro – **wa** – li – byś – my*,
- *prze – zy – **wa** – li – byś – cie*,
- *u – **szy** – li – byś – my*.

Niektóre skrótowce, w których akcent pada na ostatnią sylabę, np.

- *ONZ (o – en – **zet**)*,
- *PKO (pe – ka – **o**)*.

Rzeczowniki jednosylabowe poprzedzone częstką *arcy-*, *wice-*, *eks-*, w których akcent pada na ostatnią sylabę, np.

- *wi – ce – mistrz*,
- *ar – cy – mistrz*,
- *eks – mąż*.

Rzeczowniki

- *Rzecz – pos – **po** – li – ta* (akcent pada na trzecią sylabę od końca),
- ***pre** – zy – dent* (akcent pada na pierwszą sylabę).

Uwaga!

W języku polskim występują też wyrazy bezakcentowe, czyli takie, które nie mają własnego akcentu, ponieważ np. tworzą całość akcentową z wyrazem następnym bądź poprzednim. Należą do nich:

- przyimki jednosylabowe,
- spójniki,
- partykuła *nie* ,
- jednosylabowe formy zaimków:
*na kole, **proszę** cię, **pada** mi, **pod stołem**, **nie maluj**, **u podnóża***

Akcent zdaniowy

wyróżnienie jednego wyrazu w zdaniu poprzez mocniejsze jego wymówienie.

- ***Monika** odda tę książkę siostrze.* (Monika, a nie ktoś inny)
- *Monika **odda** tę książkę siostrze.* (odda, a nie pożyczy czy sprzeda)
- *Monika odda **tę** książkę siostrze.* (tę właśnie, a nie inną)
- *Monika odda tę **książkę** siostrze.* (książkę, a nie zeszyt czy piórnik)
- *Monika odda tę książkę **siostrze**.* (siostrze, a nie komuś innemu)

Źródło: www.aleklasa.pl